

Правове регулювання // Віче. – 1996. – № 12. – С. 132-141; Зінченко А.Л. Чи була відокремлена церква від держави в 20-ті роки ? // Український історичний журнал. – 1992. – № 1. – С. 104-114; Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990). – К., 1991. – 72 с.; Киридон А. Ідеологічне протистояння церкви і держави в умовах утвердження тоталітарної системи в Україні. Влада і церква в Україні (пер. пол. XX ст.): Зб. наук. Праць / Ред.: В.О.Пашенко. – Полтава, 2000. – 136 с.; Сотник О.М. Це – наша історія. – Суми, 1999. – 136 с.; Яшин П.П. Релігія, держава і право: Навч. посібник. – Х., 1998. – 39 с.

9. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія Української конституції. – К., 1993. – 192 с.

10. Бюлетень Центральної виборчої комісії. Матеріали до передвиборчої кампанії 1924 р. Видання Оргвідділу ВУЦВК'у. – Х., 1924. – 43 с.

11. Державний архів Сумської області (далі ДАСО). – Ф. Р-4239. – Оп.1. – Д. 226. – Арк. 41.

12. ДАСО. – Ф. Р- 4653. – Оп.4. – Д. 144 – Арк. 3, 9 зв., 16.

13. ДАСО. – Ф. Р- 6741. – Оп.1. – Д. 70; Ф. Р-2357. – Оп. 2 – Спр.2; Ф.Р-414. – Оп.1. – Д. 4, 7, 11 і інші справи, де зібрані списки позбавлених виборчого права і бути обраними в Ради.

14. Влада і церква в Україні (пер. пол. XX ст.): Зб. наук. Праць / Ред.: В.О.Пашенко.– Полтава, 2000. – 136 с.

15. ДАСО. – Ф. Р-7641. – Оп. 2. – Д. 78.

16. ДАСО. – Ф. Р-7641 – Оп. 1. – Д. 835.

17. Сотник О.М. Це – наша історія. Суми, 1999. – 136 с.

18. Пашенко В.О. Репресії проти духовенства: маловідомі сторінки злочинів сталінізму на Полтавщині // Зб. науков. праць.- Полтава, 1997. – С. 384-396.

19. ДАСО. – Ф.Р-7641. – Оп. 6. – Спр. 588.

Гончаренко О.

МОДЕЛІ “ОСТАТОЧНОГО ВИРІШЕННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ” НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ КИЇВЩИНИ

Проблеми політики Голокосту, що здійснювалась керівництвом III Рейху, кілька десятиріч знаходяться в центрі наукових дискусій, відкриваючи перед дослідниками нові сторінки цієї універсальної за своїми цивілізаційними й морально-етичними наслідками, події світової та вітчизняної історії. Однією з проблем, – недостатньо розроблених сучасними дослідниками є вивчення форм та методів, при допомозі яких здійснювалась реалізація запланованих заходів, що проводились в тотальному масштабі проти цілого етносу, приреченого таким чином на цілковите знищення. Невивченою залишається також особиста позиція нацистів, які займались не прийняттям політичних рішень, а безпосередньо здійснювали технічне забезпечення та виконання наказів.

Сформульована проблема не розглядалась українськими істориками радянського періоду. У зв'язку з неофіційною забороною вивчення теми Голокосту, радянські дослідники не поділяли жертв нацистського режиму за національною ознакою, вживаючи термін “мирні радянські громадяни”. Лише в незалежній Україні розширились історичні дослідження із зазначеної проблематики. Це положення стосується робіт С. Єлисаветського, Ф. Левітаса, Я. Хонігсмана, Д. Стародинського, Ю. Ляховицького, Д. Гошкіса, А. Деко, В. Кучера, В. Короля, М. Ковалю, І. Пілата, В. Круглова, Ф. Винокурової, Е. Губенко, М. Поповича. В цих дослідженнях висвітлені численні аспекти нацистського геноциду щодо українського єврейства [1]. Отже, сучасними українськими дослідниками започатковано вивчення сформульованої проблеми. Проте не вирішеною частиною загальної проблеми залишається виділення типологічних моделей акцій знищення єврейського народу України та особистого відношення до цих подій керівників каральних відомств. Проведення

дослідження цих аспектів політики Голокосту в конкретних регіонах створює можливість більш об'єктивного розгляду проблеми. На сьогодні, сформульована проблема залишається невивченою, як на загальноукраїнському так і на регіональному рівнях.

Відповідно до зазначених аспектів проблеми завданням даного дослідження є виділення та проведення аналізу типологічних моделей знищення єврейського населення Київщини, а також дослідження особистої позиції осіб, які виконували накази керівництва III Рейху, відповідаючи за проведення "остаточного вирішення єврейського питання".

Сформульована проблема має зв'язок з важливими науково-практичними завданнями. Ця трагічна подія XX століття має значний потенціал для формування основ громадянського суспільства, яке здатне поставити під свій контроль важливі процеси, що відбуваються в політичному житті держави, а також протистояти будь-яким формам нетолерантної свідомості та поведінки. Разом з тим, незважаючи на певний прогрес у вивченні історії Голокосту, частина архівних джерел залишається недоступною для українських дослідників. В значній кількості документів радянського походження не називаються конкретні виконавці акцій знищення. Тому, виділення відповідних типологічних моделей знищення населення регіону дозволяє проведенню ідентифікації каральних відомств, що діяли на окупованій території Київщини.

Окупацію Київської області з якої й почалося "остаточного вирішення єврейського питання" можна умовно поділити на два етапи. Частина населених пунктів регіону була окупована в ході боїв за Київ. Це були міста та райони, які знаходились в Правобережній Україні. У липні 1941 р. вермахтом були захоплені міста Біла Церква, Богуслав, Буки, В. Половецьке, Володарка, Гребінки, Кагановичі, Макарів, Миронівна, Обухів, Рокитно, Сквиря, Ставище, Тараща, Тетіїв, Узин, Фастів. У серпні 1941 р. були захоплені Васильків, Іванків, Кагарлик, Н. Шепеличі, Розважів, Чорнобиль [2]. Після залишення радянськими військами Києва, у вересні 1941 р. були окуповані райони лівобережної Київщини. Знищення євреїв Київщини розпочалось з перших днів окупації, ще до створення структур цивільної влади. Перші акції знищення єврейського населення Київщини документально зафіксовані у м. Макарів наприкінці липня 1941 р. [3]. З третьої декади серпня 1941 р. розпочинаються акції тотального характеру, коли ліквідації підлягали діти. Наприкінці 1941 – на початку 1942 р. переважна більшість єврейського населення регіону була знищена. Один з очевидців зазначав: "Зібрали старих, малих і дорослих біля глибокої ями, дорослих розстріляли і кидали в ями, а дітей живими повкидали слідом за дорослими. Так зробили в Рокитно, Таращі, Богуславі і інших місцях... У Таращі чи Синяві, кажуть залишили двох, а в Кагарлиці трьох стариків – євреїв кравців і ковалів, і то сказали – працюйте поки що, а потім ми вас уберемо" [4]. Весною 1942 р. поставлені перед каральними відомствами завдання були виконані в лівобережній Київщині, а весною 1943 р. в районах правобережної Київщини. Зазначимо, що в цей період відбувались організовані акції знищення євреїв-спеціалістів, представників змішаних шлюбів та так званих "вихрестів".

На території Київщини акції знищення єврейського населення здійснювались айнзацкомандою 4а, оперативною командою 5, дивізією СС "Вікінг", 1-ї мотопіхотною бригадою СС, підрозділами вермахту та українською допоміжною поліцією. Весною 1942 р. айнзацкоманда 4а та оперативна команда 5 перебували в тилу 6-ї армії, в регіону вже діяла цивільна адміністрація рейхскомісаріату "Україна", а тому акції знищення проводились переважно українською поліцією та поліцією безпеки і СД. Універсального методу знищення такої великої кількості мирного населення на території Київщини не виділено.

Кожна з цих структур використовувала власні методи. Аналіз архівних джерел дозволяє виділити типи проведених акцій масового знищення мирного єврейського населення, що є додатковим аргументом на користь того, що існували письмові або принаймні усні інструкції щодо технологій проведення масових розстрілів. Проте керівники спеціально уповноважених каральних та правоохоронних органів III Рейху, які займалися “вирішенням” єврейського питання мали певну свободу дій у виборі методів проведення акцій знищення. На наш погляд, існувало три моделі масового вбивства, що були застосовані на території Київщини в період окупації. Вони мали як подібні так і відмінні риси порівняно з іншими регіонами України. Тип моделей знищення на території Київщини найбільш подібний до показників, що застосовувались на територіях, які перебували у військовій зоні окупації.

Перша модель застосовувалась у населених пунктах, де проживала порівняно велика кількість єврейського населення. З початком окупації єврейське населення було позбавлене самих елементарних прав. Підрозділи вермахту в багатьох випадках здійснювали вибіркові розстріли, знущалися над населенням. Цей етап не мав організованого характеру. Після того, як в населеному пункті з’являлися підрозділи поліції безпеки та СД, а також війська СС та інші спеціально уповноважені каральні органи наступав організований етап ліквідації. Єврейське населення підлягало реєстрації та переселенню в гетто. Період проживання євреїв в гетто, які були організовані на території Київщини був коротким – від одного – двох тижнів до такої ж кількості місяців. У деяких випадках з ініціативи нацистів були організовані юденрати. Проте ці випадки не мали поширення, очевидно з причини того, що населення регіону за кілька десятиріч радянської влади втратили традиції общинного життя. Таким чином, утворення гетто було спричинено завданням концентрації єврейського населення, що полегшувало наступні дії нацистів. Під час переселення в гетто та в процесі проживання в ньому, єврейське населення позбавлялося власності. Після цього розпочинались планомірні акції знищення населення. В першу чергу знищувалось доросле чоловіче населення. На відміну від західних регіонів УРСР військова мобілізація на території Київщини не була зірвана і переважна більшість тих, хто міг ефективно опиратись, знаходилась в Червоній Армії. Після чоловіків наставала черга жінок, стариків та дітей. Так були знищені євреї Сквири, Богуслава, Таращі та інших подібних міст Київщини [5].

Друга модель масового знищення застосовувалась в тих населених пунктах, де проживала порівняно невелика кількість євреїв. У цьому випадку акція знищення відбувалась в ході одного етапу. Єврейське населення отримувало наказ зібратися для переселення в іншу місцевість. При допомозі української поліції вони доставлялися до визначеного та підготовленого місця розстрілу. Ця модель масового знищення застосовувалась в містах Переяслав, Кагановичі, Васильків, Іванків.

Разом з тим, існування різних моделей “остаточного вирішення єврейського питання» пояснюється різними зонами відповідальності каральних підрозділів СД та особистими підходами їх керівників – П. Блоббеля та Е. Шульца. Пояснити факти створення тимчасових гетто в містах південної Київщини лише масовістю єврейського населення неможливо. У м. Біла Церква також проживала велика кількість євреїв. Проте їх ліквідація відбувалась на протязі кількох днів. У м. Сквиря, розташованому за кілька десятків кілометрів, створюється гетто, і проводиться поетапне, на протязі кількох місяців знищення єврейського населення. Зазначимо, що південна Київщина була зоною відповідальності оперативної команди 5, з її “особливою” позицією Е. Шульца. В тих же містах, де діяла айнзацкоманда 4а розстріли проходили на протязі одного, принаймні кількох днів. Лише

після зміни командира оперативної команди 5 її особовий склад активізував виконання поставлених завдань. Позицію Е. Шульца, який намагався уникнути прямої участі в репресіях конкретизують матеріали вироку суду присяжних при земельному суді в Дюссельдорфі від 5 серпня 1966 р. по справі колишніх членів оперативної команди 5. Після проведення акції знищення євреїв Львова, командир оперативної команди 5 Е. Шульц заявив, що постарасться, щоб у майбутньому члени команди не виконували завдання катів. Отримавши наказ про початок тотального знищення єврейського населення від командира команди "Ц" д-ра Раша 25 липня 1941 р., Е. Шульц провів нараду у вузькому колі офіцерів, яким він довіряв. "Більшість офіцерів цього вузького, довіреного кола проявили під час інформації про наказ за знищення євреїв неприхований страх ... Він дав зрозуміти, що особисто він не чекає ніякої активності при виконанні наказу. Разом з тим він застеріг від фальшивих донесень про вбивства євреїв" [6].

Застосування третьої моделі спричинялось тим, що частина єврейського населення на деякий час зуміла врятуватись і переховувалась. У випадку виявлення вони направлялись для ідентифікації та розслідування в гестапо, де зосереджувались в місцях позбавлення волі, після чого організовано розстрілювались. Так, в тюрмі м. Біла Церква 23 грудня 1941 р. перебувало 8 євреїв [7]. Київське гестапо, станом на 1 квітня 1943 р. утримувало 3 євреїв та 2 циган, а станом на 10 серпня 1943 р. – 3 євреїв [8].

Разом з тим, аналіз документальних даних дозволяє виділити моделі розстрілів єврейського населення. В даному випадку розглядаються дії анзацкоманди 4а та оперативної команди 5. Між ними існувала відмінності не лише в особистостях керівників, а й у підходах до організації масових розстрілів. На наш погляд, аналіз даних аспектів процесу розстрілу, дозволяє ідентифікувати дії тих чи інших каральних структур. Радянські архіви, свідчення очевидців та вцілілих жертв розстрілів, мають досить суттєву ваду, яка полягає в тому, що у багатьох випадках називаються досить об'єктивні відповідні кількісні показники, але при цьому вказується, що цими розстрілами займалося "гестапо", або взагалі "німці", "німецька армія", "жандармерія" тощо. Проте в перші місяці окупації процесом знищення євреїв та інших ідеологічних противників нацистського режиму, займалися спеціально створені каральні загони, а не гестапо. Гестапо мало іншу компетенцію, та діяло в інших хронологічних рамках. Теж саме відноситься і до армії та жандармерії. Тому в'яснення порядку та моделі розстрілу, які застосовувались в цей період є важливими обставинами, які навіть при відсутності прямих вказівок документальних даних все ж дозволяють припускати практичні дії тієї чи іншої каральної структури III Рейху.

Порядок розстрілу, який застосовувався оперативною командою 5, в період керівництва Е. Шульца був наступним. "Шульц створив з оперативної команди 5 два або три загони, які поїхали на місце страти, і по чергово повинні були проводити розстріли. Він наказав, щоб в кожную жертву стріляли два або три стрілки... Тим часом жертви повинні були стати напроти езекуційної команди перед масовою могилою. Після того, як Шульц як командир команди віддав наказ про розстріл, він доручив командирам загонів віддати наказ "вогонь"... Шульц передбачливо призначив одного есесівця, який у випадку необхідності повинен добивати жертви, якщо вони не були мертвими; після першого залпу всі впали на землю. Лікар групи д-р Крегер, брат керівника оперативної команди 6, встановив смерть страчених, після того як деякі з них були добиті. Українська міліція закопала жертви в масовій могилі". Сам Е. Шульц з цього приводу зауважив: "Я переконаний, що зробив все, що було в моїй силі, щоб проводити страти військовим і гуманним шляхом". Відразу після

зміни командування оперативної команди 5 був переглянутий порядок організації та проведення масових розстрілів. Розстріли у м. Таращі в середині вересня 1941 р. проводились наступним чином: “Приблизно в 2-х км від місця розташування команди підкоманди, поблизу кладовищ, була викопана спільна могила [...] Приблизно в 100 метрах від могили знаходився чагарник. Там єврейські жертви повинні були сісти або лягти і чекати смерті [...] Потім жертви невеликими групами відводились від місця очікування до спільної могили. Вони повинні були ставати на край могили [...] і притому обличчям до неї [...] Потім ззаду стрілки вбивали їх з пістолетів, стріляючи в потилицю [...]”. Пізніше і цей порядок був змінений. Жертви повинні були лягати в могилу і там чекати пострілу в потилицю. Керівник айнзацкоманди 4а, – П. Блоббель, – також, повинен був знайти методи проведення масових розстрілів. Колишній оберштурмфюрер СС А. Хефнер, член зондеркоманди 4а, у свідченнях про розстріл євреїв Житомира проведений 7 серпня 1941 р. вказує: “Коли ми стояли біля ями, на автомобілях були привезені євреї. Одна група євреїв стала на край ями. Їх було приблизно 10–12. Вони стояли обличчям до ями. На кожного єврея приходився один стрілок. Потім командир взводу військ СС віддав наказ “вогонь”. Жертви впали в яму. Коли було помічено, що багато з жертв не відразу померли, спосіб розстрілу був змінений. Відбулась нарада. На нараді були присутніми Блоббель, суддя 6-ї армії, я сам і армійський лікар [...]. Результатом наради був наказ взводу військ СС стріляти в голову. Це призвело до того, що якщо стрілки попадали, черепи жертв розлітались, і мозок частково бризкав стрілкам в обличчя. Командир роти Графхорст, який відчував себе відповідальним за своїх людей, заборонив такий спосіб розстрілу. Тому спосіб розстрілу був змінений ще раз”. Сам, П. Блоббель у своїх свідченнях зазначає: “Я поділив свій підрозділ на кілька екзекуційних команд по 30 чоловік кожна. Спочатку підпорядкована поліції українська міліція, населення і члени зондеркоманди схопили людей, і були підготовлені спільні могили. Із загальної кількості осіб, які підлягали страті по 15 чоловік кожен раз підводили до краю спільної могили, де вони ставали на коліна обличчям до могили. Тоді одяг і цінності ще не збирались. Пізніше це змінилось. Екзекуційні команди складались із членів зондеркоманди 4а, міліції і поліції. Коли люди були готові до страти, один із моїх офіцерів, який очолював екзекуційну команду, віддавав наказ стріляти. Постільки вони стояли обличчям на краю спільної могили, жертви падали, як правило відразу в спільну могилу. Я завжди використовував досить великі екзекуційні команди, так як я був проти використання людей, які були спеціалістами по розстрілу в потилицю. Кожна команда стріляла приблизно одну годину і потім змінювалась. Ще не розстріляні люди були зібрані поблизу місця страти і охоронялись членами команди, які в той момент не брали участі у страті” [9]. Зі слів П. Блоббеля у деяких випадках використовувався газовий автомобіль, який він отримав у вересні чи жовтні 1941 р. Проте можливості використання цих автомобілів були обмеженими. В них можна було одночасно знищити від 15 до 25 чоловік, а цього було недостатньо в порівнянні з масштабами знищення, поставленими Гітлером і Гімлером [10]. У зв'язку з цим газові автомобілі використовувались лише для ліквідації невеликих груп людей. На території Київщини цей технічний засіб знищення використовувався лише гестапо, яке знаходилось в м. Київ. Проте навіть в цих умовах, страта осіб у Бабиному Яру відбувалась переважно при застосуванні спеціальних каральних команд.

Та обставина, що євреї були фактично поставлені поза законом, і будь-якими правовими та моральними нормами, стала причиною того, що у деяких випадках вбивства ініціювались особами, які не були уповноважені на ці дії окупаційною владою. Так,

громадянка х. Дмитрівки Києво-Святошинського району, разом з старостою вбила і роздягла єврея, який переховувався в цьому населеному пункті [11]. Покарання, ці особи не понесли.

На території Київщини проводились розстріли євреїв-військовополонених. Вони характерні для всіх окупованих територій УРСР і суттєвих регіональних особливостей не мали. У випадку позитивної ідентифікації, євреї ізолювались від інших військовополонених після чого розстрілювались. Розстріл військовополонених – євреїв був санкціонований відомим “Указом про комісарів”. Відповідальність за знищення цієї категорії радянських громадян повністю лягає на вермахт. Силами вермахту утримувались табори для військовополонених. Німецькі офіцери використовувались для проведення зовнішнього огляду радянських військовополонених. Після виявлення євреї розстрілювались підрозділами, які займались охороною фільтраційних та концентраційних таборів, а також передавались так званим зондеркомандам. Дещо складнішим, порівняно з чоловіками був зовнішній огляд жінок-військовослужбовців, які потрапляли в полон. Проте і в цьому випадку, військовослужбовці вермахту виявляли “винахідливість”. Так, одна з очевидців, розповідає: “... Особливо тяжко було євреям. Їх запрягали в тачки і німці підганяли імпровізованих коней, полосуючи по чому попало ... Такої роботи багато не витримували і гинули на місці, інших же двісті п'ятдесят чоловік вивели із погребя 7 листопада і розстріляли на території табору. Розстріли євреїв і мирного населення проводились кожного дня на протязі всього мого перебування в Білій Церкві в жовтні і листопаді 1941 р. ... Мені вдалось приховати своє військове звання, але комендант весь час вимагав від мене визнання, того, що я єврейка і навіть викликав для експертизи худого, огидного німця, який вільно розмовляв російською мовою. Він уважно оглядав мене, щось доводив коменданту і в результаті в той же вечір перекладач оголосив в нашій камері, що серед нас виявлена єврейка, яку розстріляють разом з 26 виявленими євреями – чоловіками [12].

Разом з тим, в перші місяці ведення військових дій процес ідентифікації євреїв – військовослужбовців не був повністю відпрацьований та завершений. Цілком очевидно, що велика кількість військовополонених Червоної Армії, відсутність доведених до особового складу вермахту відповідних інструкцій та установок, певним чином вплинули на можливість приховування національності. Спочатку військовополонені перебували в так званих фільтраційних таборах, звідки їх відправляли в табори стаціонарного типу. Під час передислокації існувала можливість втечі з полону. Командир партизанського загону Миндич Борис Абрамович, так розповідав про свій порятунок в німецькому полоні: “Я член ВЛКСМ з 1938 року. Свій комсомольський квиток я порвав і знищив. Коли ми потрапили в полон, нас відправили в табір під Яготином /за 8 км від Яготина, в радгоспі/. Там нас розбили на партії по тисячам. Перші дві тисячі чоловік були направлені на роботу в Київ. Серед них був і я. /В таборі був 8 днів/. За час перебування в таборі мене ніхто ні про що не запитував і не переписували полонених взагалі” [13]. По дорозі в Бориспіль він зумів втекти, приєднавшись після цього до учасників радянського руху опору.

Зазначимо, що з фільтраційних таборів, які існували поблизу м. Яготин та Переяслав, військовополонені відправлялись в Дарницький табір та табір в м. Бориспіль. Великий концтабір знаходився в м. Біла Церква, куди доставляли військовополонені з захоплених районів правобережної Київщини. В цих концтаборах і відбувався процес остаточної ідентифікації національної та партійної приналежності військовополонених. Втекти з них було досить важко. Крім того, після цього виникали проблеми пов'язані з необхідністю легітимізації. Так у м. Біла Церква радянські військовополонені залучалися до різноманітних

робіт по впорядкуванню території міста. Відомі випадки, коли вони перебували під наглядом всього лиш працівника міської управи, – тобто цивільної особи. Під час проведення слідства колишній прораб житло будівельного відділу міської управи м. Біла Церква розповідав, що в його розпорядження, через міську управу з концтаборів, які знаходилися в місті виділялось до 100 чоловік військовополонених, які розбирали зруйновані будинки [14]. Спроб втечі вони не виявляли. Таким чином, без зовнішньої підтримки своїх дій, втікач з концтабору не мав можливості для того, щоб вижити в умовах нацистського “нового порядку”.

Отже, процес ліквідації євреїв-військовополонених в перші тижні окупації не був відпрацьований. Перші акції знищення цієї категорії радянських військовополонених розпочалися в правобережній Київщині в серпні 1941 р., а в районах лівобережжя – в третій декаді вересня 1941 р. Визначення точної кількості євреїв – військовополонених, які загинули на території Київщини, при відсутності відповідних документальних матеріалів є досить умовним. Радянські архівні дані не дають однозначної відповіді на цю проблему. Так, в довідці начальника розвідвідділу штабу Південно-Західного фронту зазначається, що: “В м. Богуслав 25 серпня поблизу школи і лікарні знаходилась велика кількість поранених червоноармійців, які утримуються у виключно тяжких умовах” [15]. Таким чином, архівні джерела цього походження не можуть стати підставою для формулювання певних висновків про кількісні втрати серед євреїв – військовослужбовців Червоної Армії. Цей підрахунок ускладнюється і тим, що розстріли проводились не тільки анізацгрупою 4а та оперативною командою 5, а й армійськими підрозділами, які забезпечували охорону концтаборів.

Таким чином, виконання сформульованих завдань дослідження дозволяє виділити типи акцій знищення єврейського населення, проведених каральними відомствами III Рейху, вермахтом, гестапо та українською поліцією. Кожне відомство мало свою компетенцію і виконувало покладені на нього завдання, отримуючи певні можливості власної ініціативи. Не відпрацьованість всіх технічних аспектів прийнятого політичного рішення про ліквідацію расових ворогів III Рейху, створювало умови для існування різних технічних методів з однаковою стратегічною метою, яка передбачала тотальну ліквідацію етносу. Незважаючи на те, що керівники каральних відомств П. Блоббель та Е. Шульц повинні були виконувати накази, кожен з них мав певну можливість особистого морально-етичного вибору, яка по своїй суті нічого не міняла, – заплановані заходи були виконані в повному обсязі. Протестів, або виявлення будь-якого ступеня незгоди з політичним рішенням керівництва виявлено не було.

Перспективою наступних досліджень може стати вивчення особистої позиції офіцерів німецької армії, які не були уповноважені брати безпосередню участь у знищенні єврейського населення регіону, але все стали активними виконавцями стратегічних планів нацистського керівництва.

Використана література:

1. Подольський А.Ю. Дослідження з історії Голокосту в сучасній українській історіографії: нові підходи/Катастрофа і Опір українського єврейства. Нариси з історії Голокосту і Опору в Україні. – Київ, 1999. – С. 31.
2. ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 200. – Арк. 203, 204.
3. Круглов А.И. Энциклопедия Холокоста: Еврейская энциклопедия Украины/Ред: И.М. Левитас, – К., 2000. – (Еврейский совет Украины) – С. 86-88.
4. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 229. – Арк. 116.
5. ДА СБУ. – Ф.79. – Оп.1. – Спр. 937. – Т. 2. – Арк. 21-26.

6. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941-1944 годах / Сост. А. Круглов. – К.: Ин-т иудаики, 2002. – С. 153, 154.
7. ДАКО. – Ф. Р-2225. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 118.
8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 129. – Арк. 180, 181.
9. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941-1944 годах/Сост. А. Круглов. – К.: Ин-т иудаики, 2002. – С. 53, 145, 133-135, 156, 157.
10. Ширер У. Взлет и падение третьего рейха. В 2-х томах. Том 2. Пер. с англ. /Под ред. О.А. Ржешевского. – М.: Воениздат, 1991. – С. 351.
11. ДАКО. – Ф. Р-4758. – Оп. 2. – Спр. 25. – Арк. 45.
12. ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 258. – Арк. 38-40.
13. ЦДАГОУ. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 1.
14. ДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 70328 – ФП. – Арк. 14, 15.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 34. – Арк. 256.

Шкіль О.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

Українські соціал-революціонери сьогодні викликають значне зацікавлення серед вчених оскільки на фоні інших партій кінця ХІХ ст. мало вивчена. Поряд з тим, надзвичайної актуальності набуває історичний досвід у політичній сфері.

Українські есери були тісно пов'язані у своїй історії з російським революційним соціалізмом. Але це не означає, що українська партія соціалістів-революціонерів була копією російської. УПСР стояла на українських національних позиціях, висувала навіть самостійницькі гасла. На відміну від російських есерів українська партія не погоджувалась із соціалізацією землі, а пропонувала провести націоналізацію, яка б відповідала економічним особливостям України. Національна самосвідомість українських есерів виділяла їх з-поміж російського соціал-революційного руху.

Український революційний соціалізм формувався на початку 80-х років ХІХ ст. під впливом М. Драгоманова, в результаті чого у 1883 році у Санкт-Петербурзі виникла перша самостійна українська соціалістична організація. М. Галин стверджує прийняття нею назви "Українська партія соціалістів революціонерів". Гурток складався з тринадцяти українських студентів. Його так і називали "гурток 13-ти". Для реалізації поставлених завдань було створено комітет, до складу якого увійшли: М. Галин, М. Васильів, П. Линтварьов, М. Чернишів, Д. Петровський. Комітет доручив М. Чернишову та М. Васильєву створити проект партійної програми. Доручення було виконано. Після бурхливого обговорення проект було передано М. Драгоманову. Зв'язок з Драгомановим підтримував Д. Петровський, який спеціально приїхав до Львова. Посередником виступав І. Франко, який згадає програму у своїх листах до Драгоманова. Якщо вірити М. Галину, то доповнену Драгомановим програму гуртка називали "програмою Української партії соціал-революціонерів" і сам гурток переіменували на "Партію українських соціалістів революціонерів", тому можна говорити, що "гурток 13-ти" був початком українських соціалістичних політичних.

У 1882 з метою організації української соціал-революційної партії до Росії з Женеві прибув учень М. Драгоманова В. Мальований. Крім цілої бібліотеки зі статей та брошур